

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНИХ АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ

THE PECULIARITIES OF THE LEGAL SYSTEMS OF MODERN AFRICAN STATES

Саміло Г.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету*

Статтю присвячено дослідженню особливостей правових систем сучасних африканських держав. Встановлено, що головною засадою правових систем країн Африки є звичаєве право. Визначено, що правові системи більшості африканських держав можна віднести до змішаних правових систем.

Ключові слова: правова система, звичаєве право, громада, правова традиція, змішана правова система.

Статья посвящена исследованию особенностей правовых систем современных африканских государств. Установлено, что главной основой правовых систем стран Африки является обычное право. Определено, что правовые системы большинства африканских государств можно отнести к смешанным правовым системам.

Ключевые слова: правовая система, обычное право, община, правовая традиция, смешанная правовая система.

The article is devoted to research the features of legal systems of modern African states. Established that the main principle of legal systems of Africa is customary law. Determined that the legal systems of most African countries can be attributed to the mixed legal systems.

Key words: legal system, customary law, community, legal traditions, mixed legal system.

Постановка проблеми. Формування правової системи України – тривалий процес, який потребує вивчення досвіду становлення державності та розвитку права в інших країнах. У сучасному світі відбувається змішування культур та правових традицій, триває процес так званої юридичної гібридизації. Тому міжнародна політика держави та її взаємини з іншими країнами залежать від здатності розуміти особливості правової організації певної держави тощо.

Процес формування державності та національного права в Африці дає можливість говорити про формування нового типу правових систем, який поєднує основи звичаєвого права, права колишніх метрополій, релігійних норм та нового законодавства.

В Африці відбувається протистояння, конфлікт різних громадських структур і водночас – синтез різних африканських інститутів із європейськими та мусульманськими, що веде до різкої та стрімкої зміни всього політичного та правового стану. Створення права, адекватного суспільству, – тривалий процес, який має виняткову складність. У зв'язку із цим досить важливим є питання співвідношення в Африці різних систем і типів права, взаємовідносини різноманітних правових інститутів.

Стан опрацювання. На жаль, у вітчизняних теоретико-правових джерелах практично відсутні спеціальні наукові праці, присвячені дослідженню правових систем країн сучасної Африки. Вагомий внесок у розроблення теоретичних аспектів цієї проблематики зробили С. Алексєєв, Б. Бенсон, О. Васильєв, М. Гуренко, О. Зайчук, В. Карташов, Д. Керімов, О. Лукашова, Л. Луць, О. Малько, М. Марченко, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Є. Сініцина та ін.

Метою статті є виокремлення особливостей правових систем сучасних африканських держав та віднесення таких систем до певної класифікації.

Вклад основного матеріалу. Населення Африки вже перевищує 1 млрд осіб. Це близько 15% всього населення Землі. За офіційними даними, щорічно населення Африки збільшується приблизно на 30 млн людей. Нині в Африці нараховується 54 незалежні держави, а також 9 «територій» та ще 3 незвані республіки [1].

Серед довгого переліку нерозв'язаних проблем, з якими сьогодні стикаються незалежні держави Африки, є одна досить серйозна – створення національних правових систем, які на сучасному етапі розвитку являють собою сумбур корінних звичаїв та традицій, релігійних норм, нав'язаних метрополіями законів, з якими вони прийшли

до незалежності. У більшості країн збереглося звичаєве право, до якого були додані правові елементи європейських держав, а в деяких випадках також з'явилися запозичені норми права Близького Сходу та Азії.

Африканський континент є дуже різноманітним, його правові системи поєднують традиції, релігійні норми, звичаєве право, західне загальне право та європейські цивільно-правові традиції. Водночас багато із цих комбінацій не є результатом об'єктивного розвитку африканської правової системи, вони формувалися під впливом домінуючих колоніальних держав. Системи, які виникли на тлі тендітної рівноваги, часто складаються з норм, які суперечать одна одній.

Громади та племена, які є основними суспільними ресурсами африканських держав, не є однорідними. Можна говорити про їх етнічні, мовні, релігійні, культурні, традиційні відмінності. Але ключовою засадою функціонування спільнот та базою для формування правових систем африканських держав є те, що найбільш важливі суспільні відносини регулюються звичаєвим правом. Також потрібно зазначити, що звичаєве право необхідно відрізняти від різноманітних звичаїв та традицій, що склалися у численних племенах, які населяють Африку. Так, французька екваторіальна Африка і бельгійське Конго були населені приблизно 1500 народностями. Тільки в Судані їх налічувалося 579, в англійській Західній Африці – 200, на Мадагаскарі – 19 [2, с. 377–378.]. Нігерія, наприклад, є найбільш густонаселеною країною не лише Африки, а всього світу [3]. У країні проживають понад 250 етнічних груп [3], кожна з яких є своєрідною, усі вони користуються звичаєвим правом для регулювання найбільш суттєвих суспільних відносин, насамперед особистого характеру.

Загальноприйняті звичаї та традиції займають центральне місце в самоідентичності корінних народів і місцевих громад, визначенні прав, обов'язків та відповідальності їх членів. Ці звичаї стосуються важливих аспектів їх життя, культури та світогляду. Звичаєві норми, як правило, регулюють відносини з використання та доступу до природних ресурсів, прав та обов'язків, пов'язаних із землею, успадкуванням майна, духовним життям, збереженням культурної спадщини, та багато інших питань. Підтримка звичаєвого права може мати вирішальне значення для продовження життєздатності інтелектуального, культурного та духовного життя корінних народів та місцевих громад, які також закликали до поваги і визнання норм звичаєвого права, що виходять за рамки їхніх спільнот, наприклад, щодо претензій на землю та природні ресурси [3].

Для початку розглянемо поняття звичаєвого права в сучасному теоретико-правовому розумінні. Звичаєве право являє собою сукупність звичаїв, практики та переконань, які прийняті як обов'язкові правила поведінки корінних народів та місцевих громад. Воно є невіддільною частиною їхньої соціально-економічної системи та способу життя. Звичаєве право складається із групи звичаїв, які визнаються колективно спільнотою, людьми, племенами, етнічною або релігійною групою. Це контрастує з писаним законом, який, як правило, відображає інтереси політичної влади.

Традиції та звичаї стають нормами звичаєвого права, коли вони підтримуються більшістю громади та передаються з покоління в покоління. Звичаєве право, таким чином, є потенційним комплексним елементом, який може охоплювати звичаї та корінні закони, а також інструменти для захисту традиційних знань.

Серед основних ознак звичаєвого права можуть бути, залежно від контексту, його легітимність, гнучкість і адаптивність. У більшості країн Африки воно визнається як джерело права, у деяких країнах його роль обмежується здійсненням внутрішньої автономії або самоврядування корінних народів і місцевих спільнот.

Загалом норми звичаєвого права можуть слугувати: фундаментальною правовою основою або джерелом права для регулювання відносин усередині національної спільноти; фактичним елементом у створенні прав на традиційні знання колективу громади; елементом визначення традиційних знань; засобом визначення або напрямом використання традиційних знань; як конкретні права користувачів; посібником з оцінки культурного чи духовного проступку або пошкодження, спричинені неправильним використанням традиційних знань; засобом визначення належних способів правового захисту; шляхом для вирішення спорів щодо права власності або іншого права.

У звичаєвому праві Африки відбитий так званий африканський спосіб мислення [4, с. 54], який заснований, з одного боку, на реалістичному сприйнятті життя та людських відносин, а з іншого – характеризується певною міфологічністю, визнанням надприродних сил. Звичаєве право, що панує в африканських державах, існує в усній формі та не має будь-яких письмових юридичних джерел або конструкцій. Воно не є правом окремих осіб, воно є правом певних племінних груп та громад. Колективна організація суспільного життя передбачає сприйняття звичаєвих норм як чогось органічного, що йде зсередини громади, на відміну від законодавства держави, що сприймається як явище, що руйнує її зовні. Громада або плем'я має свою структуру, органи управління, свої уявлення про засади організації колективного життя. Власність на землю громади є колективною, такою ж була і відповідальність за правопорушення, яке скоїв хто-небудь із членів громади. У колективному житті вбачається суспільна гармонія, що й відображено у звичаєвому праві. Для африканських звичаєвих норм, як і для будь-якого звичаєвого права взагалі, характерним є нерозривний зв'язок між звичаями та мораллю, зокрема юридичні та моральні обов'язки не розрізняються. Виконання норм звичаєвого права забезпечується самим укладом колективного життя, повторенням звичаїв із покоління в покоління, традиційністю, страхом перед надприродними силами, людським осудом, хоча й засновано на принципі добровільності. Звичаєве право є місцевим законом, який застосовується до різних етнічних груп та використовується переважно у сфері сімейних відносин. Усі ці норми, як уже зазначалося, неписані, й існує відмінність між звичаями різних етнічних груп. Місцеві суди у багатьох випадках очолюються людьми, які не мають юридичної підготовки. Шаріат же, заснований на ісламській релігії, існує в письмовій формі, і тому його застосування є більш зручним у різних громадах на всій території країни. На півдні Африки шаріат розглядається як

один з аспектів звичаєвого права, тоді як на півночі шаріат є окремою юридичною системою [5].

Цей правовий плюралізм, звичайно ж, є просто юридичним аспектом загальнокультурного стану, який характерний для нових африканських держав.

Звичайно, на великих площах існує суттєва схожість культури і мови. Наприклад, сьогодні більша частина континенту на південь від Судану населена народами, які розмовляють на банту та пов'язаними з нею мовами [5]. Але звичаєве право, не будучи втіленим у письмовій культурі, яка могла би сформулювати і конкретизувати звичаєві норми, має не настільки значний вплив, щоб стати важливою частиною законодавства нових держав.

Більш глибоке і тривале почуття державності та громадянства у сучасний період розвивається повільно через конфронтацію загальних проблем і через ідеологічні розбіжності лідерів, які здатні синтезувати нову національну культуру, що насамперед буде спиратися на традиційну єдність та звичаєві норми Африки. Водночас, однак, найважливішою культурно-правовою реальністю для більшості сільських жителів Африки є традиції та звичаї їх етнічної групи.

У більшості африканських держав застосування звичаєвих норм отримало офіційне визнання в конституціях, законодавчих актах, місцевих актах, постановах, систематизованих актах, квазіофіційних документах та інших видах правових матеріалів. Досягнення незалежності цими країнами привело певною мірою до відродження традицій, викликало до них нове ставлення як до частини національної культури. Можна вважати, що в ряді країн епоха активної вестернізації закінчилася. Сьогодні більшість правових систем не може формуватися без урахування юридично або фактично чинних підсистем звичаєвого права. У більшості держав відбувається «інвентаризація» звичаїв – скасування застарілих, що виходять з ужитку, і юридичне визнання наявних, інтеграція їх у законодавство та систематизація. Процес проведення останньої в кожній країні специфічний: він може диктуватися правовою політикою, характером державного розвитку, впливом колоніальної спадщини, релігійною обстановкою, етнічною ситуацією.

Проблеми правового управління, яке здійснюється у сфері примирення цих десятків, навіть сотень, звичаєвих норм між собою з недавно прийнятими нормами законів, покладено, як правило, на судові органи [3].

Звичаєве право має місцеве застосування, воно регулює відносини між членами громади. При цьому оцінка сучасного стану звичаєвого права в африканському суспільстві вказує на те, що воно може допомогти юристам у вирішенні більш широких правових проблем на рівні нових національних держав. Якщо звичаєве право залишається важливим у житті людей і якщо воно є досить гнучким, щоб адаптуватися до нових умов, то «архітекторам» нових національних правових систем можна включити його в національну систему права, оснастивши правовими інструментами для подальшої еволюції, а не відмітати його в пориві законодавчого ентузіазму.

Сучасні правові системи Африки, які засновані на місцевому звичаєвому праві, виконують різну соціальну і політичну ролі. В одних державах вони слугують ідеї консолідації народу для нормального розвитку країни, в інших, навпаки, посилюють сепаратизм окремих етнічних груп, перешкоджають прогресивному суспільному розвитку та включенню держави в міжнародну спільноту.

У деяких країнах механічне перенесення на африканський ґрунт європейських правових інститутів продемонструвало свою неефективність. Скасування норм звичаєвого права в деяких етнічних групах призвело до заміщення їх мусульманським правом. Цей процес останні роками набуває все більш інтенсивного характеру. Оскільки діапазон традиційного права обмежений, воно не може бути поширене на багато сучасних суспільних

відносин. Замість нього застосовуються більш розвинені мусульманські норми, які за своїм духом виявляються ближчими до традиційного світосприйняття, ніж європейське право. Останнім часом у Нігерії розширюється сфера дії мусульманського права, розповсюджуючись також на кримінальні злочини, а в Кенії, навпаки, все більшої сили набуває індуське право [3].

Під час формування національних правових систем у нових африканських державах необхідно враховувати місцеві традиції та звичаєві норми. Як правило, відбір звичаєвих норм у проведенні систематизації права та створенні кодексів пов'язаний із політичною орієнтацією держави та міжнародною політикою її уряду. Більшість африканських держав змушені враховувати етнічні особливості та проводити уніфікацію звичаєвого права. Питання про роль звичаєвого права можна розглядати як складову частину загальної проблеми прав людини. Це відображає роль традицій та звичаєвих норм у сучасних африканських державах.

Таким чином, можна зазначити, що в Африці в більшості держав формуються національні правові системи, де поряд із місцевим звичаєвим правом існують елементи європейського, індуського та ісламського права, і така ситуація, швидше за все, буде залишатися ще багато років. Африка є континентом із великим потенціалом із позиції економіки та стратегічного значення. З кожним роком вплив різних правових систем і культур збільшується. Для вирішення своїх поточних правових та інших ситуацій національні суспільства повинні адаптуватися до цього впливу. Адаптація та запозичення не повинні бути одномірними, західні суспільства також можуть перейняти від Африки шляхи вирішення національних проблем, особли-

во у сфері сімейного права та альтернативного вирішення спорів. Адже під час вирішення спорів за допомогою звичаєвого права африканські громади та судова система виходять із принципу справедливості та намагаються бути корисними усім сторонам процесу, на відміну від західного права [5].

У наших попередніх дослідженнях було сформульовано власне визначення змішаної правової системи [6, с. 48] як сукупності національних правових систем, що мають такі спільні риси: поєднання в регулюванні суспільних відносин різних правових традицій; суттєвий вплив на формування права культурних та релігійних традицій народу певної держави; мирне співіснування різних культур, які сприймають право; поєднання універсального права з особливими нормами права та іншими соціальними нормами; наявність правових комбінацій між системами та підсистемами різного походження; культурний плюралізм та зіткнення різних культур; наявність перехідної економіки. На наш погляд, багато із цих критеріїв можна віднести до більшості національних правових систем африканських держав, тому вбачаємо, що в сучасний період потрібно переглянути підхід, згідно з яким африканські правові системи називають звичаєвими або традиційними, та віднести їх до змішаних правових систем.

Висновки. Вивчення африканських правових систем дозволяє виявити автономний розвиток права зазначених держав в умовах політичних змін. Співіснування європейського, релігійного, звичаєвого права дає можливість говорити про формування самобутніх правових систем, які, на нашу думку, можна віднести до змішаних правових систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Африка. Население [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://travelife.today/continents/%D0%B0%D1%84%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0/>
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1998. – 400 с.
3. Nwachukwu C. African Law in Comparative Law: Does Comparativism Have Worth? / C. Nwachukwu [Electronic resource] – Access mode: http://docs.rwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1444&context=rwu_LR.
4. Рулан Н. Юридическая антропология: [учебник] / Н. Рулан.; отв. ред. В. Нерсисянц. – пер. с фр. – М.: НОРМА, 2000. – 310 с.
5. Fallers L. Customary law in the new African states / L. Fallers [Electronic resource] – Access mode: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2941&context=lcp>.
6. Саміло Г. Змішані правові системи: проблеми класифікації / Г. Саміло // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 33. – С. 46–49.